

ԿՈՐՅՈՒՆԻ ԵՐԿԸ ՆՈՐ ՔՆՆՈՒԹՅԱՄԲ

Հայ դասական մատենագրությունը մեկ մատենաշարով հրատարակելու մի քանի փորձեր են եղել անցյալում: 1830-ական թթ. Վենետիկի Մըխիթարյանները «Մատենագրությունք նախնյաց» խորագրի ներքո սկսեցին տպագրել Եզնիկ Կողբացու, Կորյունի, Մովսես Խորենացու, Եղիշեի և մի շարք այլ հեղինակների գրական ժառանգությունը՝ պատմագրական և հոգևոր-աստվածաբանական գործերի ներառմամբ, որին գումարվեց և երուսաղեմյան «Նշխարք հայ մատենագրության» մատենաշարը՝ համաձայն ժամանակի բնագրագիտական սկզբունքների և բանասիրական ըմբռնումների:

1902 թ. նշանավոր հայագետներ Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը, Ստեփանոս Մալխասյանցը և Մեծի Տանն Կիլիկիո ապագա Կաթողիկոս երջանկահիշատակ Գարեգին Հովսեփյանը ձեռնամուխ եղան «Պատմագիրք Հայոց» շարքի հրատարակությանը: Թեև լույս տեսան միայն Ագաթանգեղոսի, Ղազար Փարպեցու և Մովսես Խորենացու պատմությունները, սակայն «Պատմագիրք Հայոցը» իր ընդգրկումից առավել առանձնացավ միևնույն բնագիրը պարունակող ձեռագրերի ծագումնաբանության, ըստ խմբագրությունների առանձնացման և բնագրագիտական մնացյալ հարցերի համակողմանի քննությամբ:

Հայ դասական մատենագրությունը առավել ամբողջական և ընդգրկուն ձևով է ներկայացված վերջին տասնամյակներում հրատարակված «Հայ մատենագիրներ» և «Ուսանողի գրադարան» մատենաշարերով: Եվ ահա վերջերս «Հայաստան» հրատարակչությունը սկսել է «Հայոց մատենագիրներ» նոր մատենաշարի հրատարակությունը: Նվիրված լինելով Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակին, այն ընդգրկելու է Ե—ԺԸ դարերի հայ մատենագրությունը իր թեմատիկ ժանրային բազմազանությամբ: Այս շարքով հրատարակվող գործերը ներկայացվելու են միայն աշխարհաբար թարգմանությամբ: Բացառություն է կազմում միայն շարքի առաջին գիրքը՝ Կորյունի «Վարք Մաշտոցին»¹: Նրանում բերվում է հիշյալ երկի՝ Մանուկ Արեղյանի կազմած քննական բնագիրը և աշխարհաբար թարգմանությունը: Նվիրված լինելով Կորյունի գործի գրության 1500-ամյակին, այն, սակայն, սուսկ վերահրատարակությունը չէ նախորդ տպագրությունների և կարևորվում է մի քանի առումով:

Բուն բնագրից բացի, այս գրքում, որը լույս է տեսել ձեռագրագետ Արտաշես Մաթևոսյանի աշխատասիրությամբ, գետեղված են նաև բանասի-

¹ Տե՛ս Կորյուն, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի, Երևան, 1994 թ.: Աշխատությամբ՝ ձեռագրագետ Արտաշես Մաթևոսյանի:

րության մեջ փոքր Կորյուն անվանումով հայտնի հիշյալ վարքի երկու համատու խմբագրությունները: Նրանցից առաջինը կոչվում է «Ի յիշատակի Սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետի զոր արարեալ է Կորեան սրբոյ յաղագս վարուց նորա» և պահպանվել է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի 14-րդ դարի երկու Տոնականներում, որոնց հիման վրա առաջին անգամ գրաքար բնագիրը, աշխարհաբար թարգմանությամբ հանդերձ, հրատարակել է Արտաշես Մաթևոսյանը: Երկրորդ խմբագրությունը՝ «Ի յիշատակ պատմութեան վարուց երանելոյ Սուրբ Վարդապետին Մեսրոպայ, զոր ասացեալ է նորին աշակերտին Կորեան», դեռևս 1854 թ. հրատարակել է Ղևոնդ Ալիշանը «Սոփերք Հայկականք» շաբթի ԺԱ հատորում՝ նշելով, թե այն գտել է «Ի ստուար և հնագիր (ԺԲ դարու) ճառքնտիրի» մեջ: Հիշյալ ձեռագիրը Փարիզի Ազգային գրադարանի հայերեն № 178 Տոնական ժողովածուն է: Զեռագրի Փարիզից ստացված մանրաժապավենի հիման վրա նոր վերձանությունը և ծանոթագրությունները կատարել է Արտաշես Մաթևոսյանը, իսկ թարգմանությունը՝ Անդրանիկ Զեյթունյանը:

Համատու այս տարբերակների ստեղծումը բացատրվում է երկու հանգամանքով. մի, որ Կորյունի երկարաբան, բարձր և խրթին ոճը արդեն միջնադարում դժվարընկալելի է եղել՝ պատճառ դառնալով առավել դյուրամատչելի և համատու շարադրանքով մի նոր խմբագրության առաջ գալուն: Վերջինս պայմանավորված էր նաև ծիսա-արարողական հանգամանքներով, հիշյալ համատու և մատչելի տարբերակը եկեղեցում ընթերցվել է հայոց գրերի գյուտին նվիրված տոնակատարության օրերին:

Ինչ վերաբերում է բուն «Վարք Մաշտոցին», ապա Արտաշես Մաթևոսյանը չի բավարարվել միայն Մանուկ Աբեղյանի կազմած բնագրի վերահրատարակությամբ, այլ բանասիրական քննությանը հավելելով և ձեռագրագիտականը, Կորյունի երկում կատարել է երկու կարևոր տեղաշարժ և դրանցով պայմանավորված բնագրային մի քանի նոր վերընթերցումներ:

Մաշտոցի վարքի քննությանն անդրադարձած գրեթե բոլոր բանասերները նշում են, որ բնագիրը նկատելի փոփոխություններ է կրել բազում ընդօրինակությունների ընթացքում և Կորյունի լեզվի դժվարընկալիության պատճառով, երբ գրիչները չհասկանալով շատ բառեր ու դարձվածքներ, սխալ են արտագրել կամ չորովի «սրբագրել» թե՛ բուն երկը և թե՛ մախորդ գրիչների սխալները՝ դրանք ուղղել փորձելիս: Այսպես, Գ. Ֆնտզյանը 1930 թ. Երուսաղեմում վեներտիկյան երկու՝ 1833 և 1894 թթ. տպագրությունների հիման վրա հրատարակելով Մաշտոցի վարքը, ցանկանում է սխալներից զերծ տեսնել բնագիրը «առ հիրավի «Ոսկեղենիկ» Մատենիկին»: 1941 թ. Մանուկ Աբեղյանը վերստին վեներտիկյան հրատարակությունների և Մատենադարանի ձեռագրերի համեմատությամբ կազմելով քննական բնագիրը, դարձյալ շեշտում է, որ մեզ հասած օրինակը «ընդհանրապես, մանավանդ վերջին մասում, շատ աղճատված է արտագրողների ձեռքով», որի գլխավոր պատճառն է համարում Կորյունի խրթին լեզուն և ոճը:

1949 թ. Վիեննայում Մաշտոցի վարքի քննական բնագրի կազմմանն է ձեռնամուխ լինում նաև Ներսես Ակիմյանը: Շեշտելով, որ «աղճատված է լեզուն բազմախոսն վրիպակներով», նաև գրում է՝ «Կատարված են հատվածներու տեղափոխություններ, ըլլա դիտումով, ըլլա թղթերու ետևառաջությամբ»: Ակիմյանի նշած այս ետևառաջություններից գլխավորը վերաբերում է դանիելյան նշանագրերի ուսուցմանը:

Հայագիտության մեջ բազմիցս քննարկվել է այն հարցը, թե՞ արդյո՞ք Մաշտոցին երկու տարի էր հարկավոր հասկանալու, որ հիշյալ գրերը չեն համապատասխանում հայերենի հնչյունական համակարգին: Ներսես Ապիսյանը և նրա հետևողությամբ Արտաշես Մաթևոսյանը գտնում են, որ ողջ թյուրիմացությունը առաջ է եկել այն քանից, որ ստորև բերվող հատվածում ընդգծված պարբերությունը չի գտնվում իր տեղում.

«Իսկ Հաբելն այդ որ լսեց, շտապով հասավ Դանիելի մոտ և նախ ինքը Դանիելից տեղեկացավ նշանագրերին և հետո նրանից առավ, ողորկեց արքային Հայոց երկիրը: Նրա թագավորության հինգերորդ տարում հասցրեց նրան [նշանագրերը]: Իսկ արքան՝ Սուրբ Սահակի և Մաշտոցի հետ միասին՝ նշանագրերն ստանալով Հաբելից՝ ուրախացան:

Ապա երանելի հոգաբարձուներն [իրենց] հանկարծագյուտ ուզածն առնելով՝ էլի խնդրեցին արքայից մատաղահաս մանուկներ, որոնց միջոցով կարողանային նշանագրերը գործադրել: Եվ երբ նրանցից շատերը սովորեցին, ապա [թագավորը], հրամայեց ամեն տեղ նույն [նշանագրերով] կրթել, որով և երանելին հասավ նույնիսկ վարդապետական գեղեցիկ աստիճանին, և մոտ երկու տարի իր ուսուցչությունն արեց ու նույն նշանագրերով տարավ:

Իսկ երբ հասկացան, որ այդ նշանագրերը բավական չեն հայերեն լեզվի սիղոբաները՝ կապերն ամբողջությամբ արտահայտելու համար, մանավանդ որ նշանագրերն էլ իսկապես ուրիշ դպրություններից թաղված և հարություն առած հանդիպեցին, ապա դարձյալ երկրորդ անգամ նույն հոգսի մեջ ընկան և մի քանի ժամանակ էլք էին փնտրում դրան»:

Այստեղ առաջանում են մի քանի հարցեր: Նախ՝ թե՞ ինչպես է, որ Վոամշապուհի թագավորության հինգերորդ տարում Մաշտոցը երկու տարի սովորեցնելուց հետո է միայն ըմբռնում, որ այդ գրերը պիտանի չեն հայերենի համար, և Վոամշապուհի թագավորության հինգերորդ տարուց հետո, երկու տարի անցնելուց հետո, ինչու է դարձյալ ասվում Վոամշապուհի թագավորության հինգերորդ տարում, երբ արդեն պետք է լիներ յոթերորդ: Նաև ընդգծված պարբերությունում, որը վերաբերվում է աշակերտների հետ Դանիելյան նշանագրերը պարապելուն, ասվում է, թե՞ երանելին՝ Մաշտոցը, հասավ նույնիսկ վարդապետական աստիճանի: Միթե վարդապետական աստիճանը տրվեց օտար նշանագրերը հայոց հնչյունական համակարգին հարմարեցնելու անհաջող փորձերի համար:

Այս անհամապատասխանությունը զգացել է նաև Մանուկ Աբեղյանը: Սակայն հիշյալ պարբերությունը թողնելով իր տեղում, մեծանուն գիտնականը փորձել է հետագա շարադրանքը հարմարեցնել նրան և ձեռագրերում Դանիելի համար ասվող «յանկարժ ուրեմն գրեալ նշանագիրս», դարձնում է գտեալ և նույն կերպ էլ «վասն գրելոյն ի Դանիելէ»՝ վասն գտելոյն: Շարունակելով հարմարեցման այս ընթացքը, բազմավաստակ հայագետը «Հայոց դպրութեանց քաղեալքը» փոխում է թաղեալքի, որպես թե՞ հին մատչաներում թաղված, այսինքն պահված գրեր, որոնք հանկարծագյուտ հայտնի դարձան: Այնինչ բերված հատվածում հանելով ընդգծված պարբերությունը որպես թղթերի ետևառաջությամբ այստեղ հայտնված ընդմիջարկություն և վերականգնելով գոյալը որպես գրյալ և թաղյալը իբրև քաղյալ, միանգամից հստակվում են մի քանի հարցեր: Նախ, որ Դանիելյան նշանագրերը, որոնք ոչ թե՞ թաղված, այլ քաղված էին, այսինքն հարմարեցված ուրիշ դպրություններից, որը իսկույն հասկանում է Մաշտոցը և շարունակում գրե-

րի որոնումը, մինչև որ «Ամեն բան շնորհող Աստծուց իսկապես պարզակնց նրան [այդ] բախտը. նա իր Սուրբ Աջով հայրաքար ծնեց նոր և սքանչելի ծնունդներ՝ հայերեն լեզվի նշանագրեր»:

Այս դեպքում հապա որտե՞ղ պետք է տեղադրել հիշյալ պարբերությունը: Մաթևոսյանը այն զետեղում է Թ՝ գլխից հետո, ուր պատմվում է, թե Վռամշապուհը նախարարագունդ ավագանիով ու հոգևոր դասով ինչպես է Ռահ գետի մոտ դիմավորում Երանելուն և ետ դառնում քաղաք «տոնական ուրախությամբ»: Վերը ընդգծված պարբերությունը այստեղ տեղադրելով և այստեղից էլ հանելով Մարաց խուժադուժ կողմերում ուսուցանելու մասին գլուխը և այն տանելով Մաշտոցի Հայոց արևելյան կողմերում ծավալված գործունեության համապատասխան տեղը, ամեն ինչ հստակվում է: Ընդգծված պարբերությունը այստեղ բերելով պարզ է դառնում, որ Մաշտոցը երկու տարի աշակերտների հետ Դանիելյան նշանագրերով չպարապեց, այլ նոր արարված գրերով և դրա համար ու ոչ թե օտար դպրություններից քաղված նշանագրերով կատարված անհաջող փորձերի համար ստացավ վարդապետական աստիճան:

Հիշյալ պարբերության տեղադրմամբ և այնտեղից Մարաց կողմերին վերաբերող գլուխը հանելով հստակվում է ևս մի հարց, թե հայկական գրերի արարումից անմիջապես հետո Մաշտոցը Վաղարշապատում սկսեց ուսուցանել և ոչ թե գնաց հեռավոր այդ աշխարհը:

Այս և համանման մի շարք հարցերի համակողմանիորեն անդրադարձել է Արտաշես Մաթևոսյանը «Վարքի» երկու հատվածների տեղափոխությանը հավելվածում: Չսահմանափակվելով միայն իմաստաբանորեն և լեզվա-բանասիրական քննությամբ ապացուցելու հիշյալ հատվածների տեղաշարժված լինելը, այն հիմնավորում է նաև ձեռագրագիտորեն՝ ետադարձ վերականգնման սկզբունքով վերստեղծելով Կորյունի երկի հեղինակային ինքնագիր օրինակի մակետը: Տասնամյակների ձեռագրագիտական իր փորձառնությամբ ցույց է տալիս, թե ինչպես է գրվել և պրակների մեջ կազմըվել ձեռագիրը՝ ունենալով որոշակի կայուն էջեր և տողեր: Կազմելով այսպիսի մի մակետ յուրաքանչյուր էջի վրա եղած տողերի և այդ տողերի նիշերի հաշվումով, գալիս է այն եզրակացության, որ երկու տարվա ուսուցումը և Մարաց կողմերը գնալուն նվիրված հատվածները նախագաղափար օրինակում եղել են մեկական էջեր: Այնուհետև ներկայացնելով էջերից պրակների կազմության և վերանորոգության ընթացքում նրանց հնարավոր խախտման տարբերակները ձեռագրային համապատասխան օրինակների վկայակոչմամբ, եզրակացնում է, որ այս երկու հատվածների բնագրային անհամապատասխանությունը նախագաղափար օրինակին արդյունք է ձեռագրի նորոգության ընթացքում պրակների սխալ կազմման:

Կատարված այս աշխատանքը արժևորվում է կրկնակիորեն: Նախ, որ երկու էական ուղղում է մտցնում Մաշտոցի վարքի բնագրում, և երկրորդ՝ առաջին անգամ ձեռագրում եղած բնագրի քննությանը զուգահեռ կատարվում է բնագիրը պարունակող ձեռագրի քննությունը: Բնագիրը ներկայացվում է ձեռագրային միջավայրում և նաև այդ միջավայրով պա մանավորում բնագրի կրած փոփոխությունները՝ ձեռագրագիտական աշխատանքը դարձնելով քննական բնագրի կազմման բաղկացուցիչ մասը: